Без'ядерний статус України: минуле, сучасне, майбутнє

Володимир Василенко

Від Лісабонського протоколу до Будапештського меморандуму 28

Коли, для чого та як формувалася концепція без'ядерного статусу України 29

Проголошення Україною без'ядерного статусу й утвердження її незалежної державності 34

Переговори щодо міжнародно-правового оформлення без'ядерного статусу України: перебіг і результат 35

Час згаяних можливостей 37

Будапештський меморандум: історична помилка чи неадекватність дій української влади? 38

Сучасна модель гарантування безпеки України в умовах її без'ядерного статусу 41

ФОТО: REUTERS

ФОТО: АНДРІЙ ЛОМАКІН

Володимир Василенко — правознавець-міжнародник, державний діяч, учений. Народився 1937 року в Києві. Закінчив юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка у 1959-му та аспірантуру за спеціальністю «Міжнародне право» в 1964 році. У 1972–1992 роках працював науковим консультантом Міністерства закордонних справ України з правових питань. Делегат установчого з'їзду Народного Руху України, член редакційної комісії з'їзду та Першого складу Великої ради НРУ. Навесні 1990-го підготував перший проект Декларації про державний суверенітет України, надалі як консультант Верховної Ради України брав участь у розробці остаточного варіанта документа. З 1992 по 1995 рік — посол у країнах Бенілюксу, а також представник України при Європейському Союзі та НАТО. В 1998–2002-му — посол у Великій Британії та за сумісництвом в Ірландії. Не раз представляв інтереси України в Генеральній Асамблеї ООН. У 2001 році обраний Генасамблеєю ООН до Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії, де працював суддею до січня 2005 року. З 2006-го по 2010-й — представник України в Раді ООН з прав людини. У 2008 році — Уповноважений України в Міжнародному суді ООН під час розгляду справи «Румунія проти України». Член Народного комітету захисту України, заслужений юрист України, Надзвичайний і Повноважний Посол України, доктор юридичних наук, професор.

ВІД ЛІСАБОНСЬКОГО ПРОТОКОЛУ ДО БУДАПЕШТСЬКОГО МЕМОРАНДУМУ

У травні 1992 року в Лісабоні було підписано Протокол, яким Україну нарівні з Російською Федерацією, Казахстаном і Білоруссю було визнано державою — правонаступницею колишнього СРСР щодо укладеного 31 липня 1991-го між США й СРСР Договору про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Договір СНО-1). У практичному розумінні це означало визнання права України володіти тією частиною радянського ядерного арсеналу, яка після відновлення її державної незалежності в серпні 1991 року опинилася на українській території. Відповідно до ст. V Лісабонського протоколу Україна брала на себе зобов'язання приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968-го (ДНЯЗ) як держава-учасниця, що не володіє ядерною зброєю.

Лісабонський протокол передбачав, що Україна нарівні з усіма його сторонами включно із США стає учасником Договору СНО-1 і має його ратифікувати.

Відповідно до Договору як США, так і СРСР мали зменшити 36% стратегічних носіїв ядерної зброї та 42% ядерних боєголовок. У конкретному кількісному значенні СРСР повинен був знищити 900 носіїв (від 2,5 тис. до 1,6 тис.) та 6 тис. боєголовок (від 10 271 до 4271). На момент зникнення СРСР із політичної карти світу на території України було розташовано 17% радянського ядерного потенціалу.

Використовуючи Лісабонський протокол, вона могла взаємодіяти зі Сполученими Штатами без по-

середництва Російської Федерації, самостійно формувати свою переговірну позицію та визначати умови, на яких згоджується приєднатися до ДНЯЗ як неядерна держава. Протокол не визначав конкретних термінів його ратифікації сторонами, хоч у ст. V ішлося про приєднання України до ДНЯЗ у найкоротший термін.

Відповідно до цих положень Протоколу Україна могла сама визначати час його ратифікації, а отже, і час, який вона вважала потрібним для ведення переговорів. Таким чином, Лісабонський протокол ознаменував незворотність процесу міжнародно-правового оформлення без'ядерного статусу України, наслідком якого стало підписання Будапештського меморандуму від 5 грудня 1994 року про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

Відтоді в українському суспільстві, серед політиків, експертів, пересічних громадян, у засобах масової інформації час від часу вибухають дискусії, іноді досить емоційні, пов'язані з наслідками відмови України від успадкованої нею в 1991-му частини радянського ракетно-ядерного арсеналу. Потужну хвилю таких обговорень зумовила збройна агресія, вчинена проти України Російською Федерацією — однією зі сторін Будапештського меморандуму.

Певна частина представників громадянського суспільства, політичного істеблішменту та експертного середовища виступає із жорсткою критикою без'ядерного статусу України, вважаючи, що з його набуттям держава позбавила себе надійного засобу гарантування своєї безпеки. Аналіз їхніх поглядів дає підстави для висновку, що вони розглядають оформлення без'ядерного статусу України та міжнародних гарантій її безпеки радше як одномоментний акт, а не складний геополітичний процес, який був безпосередньо пов'язаний із відновленням та утвердженням її незалежної державності й відбувався в конкретних історичних обставинах кінця 80-х — початку 90-х років минулого століття.

Сьогодні в Україні є консенсус щодо істотних вад Будапештського меморандуму. Саме з ними пов'язують усі безпекові негаразди країни, які наймасштабніше виявилися під час збройної агресії Росії проти неї. Утім, можна констатувати брак чіткої консолідованої загальнонаціональної позиції в питанні модальності гарантування безпеки України в сучасних умовах і на осяжну перспективу.

Звичайно, треба лише вітати наявність у вітчизняних соціумі, політикумі й експертній спільноті альтернативних думок. Водночас поверхові, популістські, непрофесійні, односторонні, упереджені, а часом і провокаційні підходи до розуміння, оцінки й вирішення надзвичайно важливих для долі України питань дезорієнтують суспільство й відволікають державні структури від конструктивного обговорення та ухвалення обґрунтованих і реалістичних рішень, реалізація яких надійно гарантуватиме нашу національну безпеку.

Пропонована розвідка, не претендуючи на істину в останній інстанції, є спробою системного політико-правового аналізу комплексу ключових питань, пов'язаних із відмовою України від успадкованої радянської ядерної зброї, виявленням справжніх причин її сучасних безпекових негараздів і пошуком ефективних способів їх усунення в умовах збереження без'ядерного статусу.

КОЛИ, ДЛЯ ЧОГО ТА ЯК ФОРМУВАЛАСЯ КОНЦЕПЦІЯ БЕЗ'ЯДЕРНОГО СТАТУСУ УКРАЇНИ

Укладанню Лісабонського протоколу передували події, які були пов'язані з виникненням та оформленням концепції без'ядерного статусу України. Ключова з них сталася до дезінтеграції СРСР 16 липня 1990-го, коли Верховна Рада республіки ухвалила історичний документ — Декларацію про державний суверенітет України. У частині 5 розділу IX Декларації «Зовнішня і внутрішня безпека» було записано: «Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї».

Згодом деякі вітчизняні політики поставили під сумнів українську автентичність цього запису, у такий спосіб творячи навколо важливого для національної та світової історії питання конспірологічний міф. Так, у ювілейному збірнику, присвяченому 20-річчю ухвалення Декларації про державний суверенітет України, було опубліковано статтю-спогад Олександра Мороза. У ній він, змальовуючи напружений процес постатейного обговорення Декларації, писав: «З'являлися там і такі формулювання, як намір щодо без'ядерного статусу України (пропозиція І. Драча), що з відстані часу все більше здається з умислом привнесеним здалеку в зміст Декларації...» (Мороз. Від Декларації до державності // Декларація про державний суверенітет України. Історія прийняття, документи, свідчення. Житомир, 2010. С. 45).

Відповідно до Договору як США, так і СРСР мали зменшити **36%** стратегічних носіїв ядерної зброї та **42%** ядерних боєголовок. У конкретному кількісному значенні СРСР повинен був знищити **900 носіїв** (від **2,5 тис.** до **1,6 тис.**) та **6 тис.** боєголовок (від 10 271 до 4271). На момент зникнення СРСР із політичної карти світу на території України було розташовано **17%** радянського ядерного потенціалу

Із процитованим обережним натяком Мороза, не підтвердженим, однак, жодним фактом, перегукуються конкретніші припущення, висловлені Юрієм Костенком у його загалом досить цікавій книжці «Історія ядерного роззброєння України», опублікованій видавництвом «Ярославів Вал» у 2015-му. На основі аналізу численних джерел (тогочасних аналітичних розробок, повідомлень ЗМІ, офіційних документів) автору вдалося відтворити складні, суперечливі й часом драматичні обставини подій минулого, активну участь у яких він брав безпосередньо. Проте пропоноване Костенком бачення генези, природи й мети концепції без'ядерного статусу України є поверховим.

Вибірково використавши лише один фрагмент однієї стенограми тільки одного пленарного засідання Верховної Ради, Юрій Костенко твердить, що тема «без'ядерного статусу» (і відповідний словесний запис у Декларації) була «підкинута» Україні, а згодом використана проти неї двома зацікавленими ядерними країнами — США та Росією. Звідси робиться висновок: «Люди, які пропонували такий запис (Василенко, Головатий, Драч), можливо, навіть не усвідомлювали, що задіяні в сценарії, який іще на межі »

1980-х — 1990-х років прогнозували закордонні аналітичні структури на випадок розпаду Радянського Союзу» (с. 16). Цей висновок сформульовано таким чином, що він не виключає свідомої участі згаданих розробників Декларації в реалізації антиукраїнського проекту, спланованого поза межами України. Висловлена Юрієм Костенком підозра, як і натяк Олександра Мороза, висловлений за 15 років до того, також не підкріплена жодними доказами. Про це доводиться казати не як виправдання від голослівних і явно абсурдних звинувачень, а заради відтворення подій минулого та їхньої оцінки на основі фактів, а не вигадок.

Юрій Костенко пише, що «процес ядерного роззброєння України було започатковано ще до того, як вона стала державою» (с. 17), але не хоче чи не може зрозуміти, що проголошений у Декларації намір і мав на меті сприяти відновленню незалежної державності України, реалізація якої була пріоритетом українського національно-визвольного руху.

Посилаючись на нашу безпосередню розмову, у якій я особисто розповів йому про мотиви ініціювання концепції без'ядерного статусу України, Юрій Костенко наголошує лише на бажанні закласти в Декларацію юридичні підстави для виходу України зі складу СРСР. Він зовсім не згадує про іншу суттєву частину моєї мотивації — прагнення створити умови для широкого міжнародного визнання незалежної державності України та уникнення її міжнародної ізоляції.

Складниками української частини цього ракетного угруповання були **130 рідкопаливних ракет** РС-18 (SS-19 за класифікацією НАТО, «Стилет» за класифікацією США) із шістьма боєголовками індивідуального націлювання кожна та **46 твердопаливних ракет** РС-22 (SS-24 за класифікацією НАТО)

Концепція без'ядерного статусу України, безумовно, формувалася з урахуванням позицій як Росії, так і США, але не під їхню диктовку. Вона не виникла спонтанно 12 липня 1990-го, як твердить Юрій Костенко, а визрівала протягом досить тривалого періоду.

Наприкінці 80-х років минулого століття дві ядерні наддержави прагнули:

1) позбутися надмірних та економічно обтяжливих запасів ядерної зброї, що накопичилися в їхніх арсеналах;

2) спонукати якомога більше неядерних держав приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї для зміцнення режиму нерозповсюдження та збереження своєї монополії на володіння ядерною зброєю.

Проблема без'ядерного статусу окремих радянських республік тоді не була серед питань міжнародного порядку денного. Вона почала набувати практичного значення на початку 1990-х у міру посилення тенденції до ліквідації Радянського Союзу.

Кремлівське керівництво, хоч би хто та коли його очолював, навіть гіпотетично не розглядало можливість набуття Україною ядерного статусу, оскільки для нього сама ідея її незалежної державності була в принципі неприйнятною. Західні демократії під впливом облудної радянської пропаганди та власних хибних уявлень марно очікували перетворення тоталітарної «імперії зла» на царство свободи й підтримували як Міхаіла Ґорбачова, так і Боріса Єльцина в їхніх спробах зберегти СРСР. Водночас Захід не виключав можливості дезінтеграції Радянського Союзу, і на цей випадок Державний департамент США розробив критерії визнання нових незалежних держав, відомі як п'ять принципів Джеймса Бейкера, тодішнього очільника американського Держдепартаменту. Однією з ключових умов визнання нової держави була її відмова від ядерної зброї.

Україна як республіка в складі СРСР, на території якої без її згоди розміщувалася контрольована лише з імперського центру радянська ракетно-ядерна зброя, не була ні незалежною, ні ядерною державою. Для набуття статусу незалежної ядерної держави їй потрібно було проголосити незалежність і повністю перебрати на себе контроль над тією зброєю. Цей сценарій розвитку подій абсолютно виключався, оскільки його за жодних умов не підтримали б ні Радянський Союз, ні Сполучені Штати Америки чи їхні союзники. Інакше кажучи, Україна в той час не мала жодних шансів відновити незалежну державність й одночасно стати ядерною державою.

Отже, з одного боку, слід було прогнозовано очікувати, що в разі виходу з Радянського Союзу до неї будуть висунуті вимоги позбутися розташованого на її території частини радянського ракетно-ядерного арсеналу. З другого боку, формальне проголошення України без'ядерною республікою могло стати вагомим додатковим правовим аргументом для обґрунтування відновлення її незалежності з посиланням на несумісність її без'ядерного статусу з перебуванням у складі ядерної держави, якою тоді був Радянський Союз.

У такому разі Україна могла розраховувати на сприятливе ставлення США та інших західних демократій і їхню підтримку її незалежної державності.

Такими були загальне тло й мета формування в Україні концепції її без'ядерного статусу. Однак сама ідея без'ядерного статусу держави з'явилася набагато раніше й генетично була пов'язана з концепцією без'ядерних зон або зон, вільних від ядерної зброї. Їх створення мало на меті запобігти розміщенню останньої на територіях держав, що нею не володіють, і таким чином зменшити ризики виникнення в цих зонах збройних конфліктів із застосуванням згаданої зброї.

Свого часу ще 14 лютого 1958 року міністр закордонних справ ПНР Адам Рапацький запропонував створити в Європі зони, вільні від ядерної зброї, які включали б території Польщі, Чехословаччини, НДР і ФРН (план Рапацького), а в грудні 1958-го найвище політичне керівництво ПНР запропонувало заборонити розміщення ядерної зброї в Центральній Європі (план Ґомулки).

25 червня 1959 року уряд СРСР виступив з ініціативою створення без'ядерної зони на Балканах і в районі Адріатики.

Проте ідея без'ядерних зон уперше була практично реалізована поза межами Європи, коли між державами інших регіонів було укладено дві багатосторонні регіональні угоди: Договір Тлателолько, відповідно до якого ядерна зброя заборонялась у Латинській Америці й Карибському басейні (1967), та Договір Раротонга, яким Австралія, Нова Зеландія та острівні держави регіону встановили без'ядерну зону в південній частині Тихого океану (1985).

Створення без'ядерних зон і виникнення відповідного інституту стало наслідком фактичного існування у світі ядерних і без'ядерних держав.

Юридично цей поділ було оформлено 1968 року універсальною угодою — Договором про нерозповсюдження ядерної зброї. Тоді ж неядерні держави порушили питання гарантій безпеки у зв'язку з їхньою відмовою від оснащення своїх армій ядерною зброєю. Розв'язати його була покликана спеціальна резолюція Ради Безпеки ООН № 255 (1908) від 19 червня 1968-го, яка передбачала, що «агресія з використанням ядерної зброї або загроза такої агресії проти держави, що цією зброєю не володіє, створила б ситуацію, у якій Рада Безпеки й насамперед її постійні члени, які мають ядерну зброю, повинні були б негайно діяти відповідно до їхніх зобов'язань за Статутом ООН».

ДНЯЗ мав на меті зупинити появу у світі нових ядерних держав. Її досягнення мало зменшити ризики виникнення ядерної війни, але водночас зберігало монополію на володіння ядерною зброєю членами клубу ядерних держав, до якого тоді належали США (1945), СРСР (1949), Велика Британія (1952), Франція (1960), Китай (1964).

На момент підписання ДНЯЗ Україна перебувала в складі СРСР, була державою-членом Організації Об'єднаних Націй і мала право на участь у міжнародних договорах, яке практично реалізувала через укладання переважно багатосторонніх договорів під егідою ООН. Отже, постало питання її участі й у ДНЯЗ. Тоді Українська РСР не мала власних збройних сил і тому жодних підстав для її участі в ДНЯЗ як ядерної держави не існувало. Участь УРСР у ДНЯЗ як без'ядерної держави була юридично можливою, однак породжувала велику практичну проблему. Її без'ядерний статус був несумісний із розміщенням на українській території збройних сил СРСР, оснащених ядерною зброєю.

Позиціювання Української РСР як сторони ДНЯЗ із без'ядерним статусом створювало реальний ризик вимог виведення з її території всіх радянських ядерних озброєнь, що для військово-політичного керівництва СРСР було неприйнятним. Тому Українська РСР не підписала Договір про нерозповсюдження ядерної зброї та не стала його стороною.

Наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років, коли актуалізувався й активізувався пошук шляхів відновлення незалежної державності України, розуміння несумісності її без'ядерного статусу з розміщенням на її території ядерної зброї трансформувалося в ідею несумісності перебування України в складі СРСР у статусі без'ядерної держави.

Як відомо, рушійною політичною силою в мобілізації українського суспільства на боротьбу за національне та державне відродження України був Народний рух України. І не випадково, що саме в рухівському середовищі вперше сформулювалася ідея перетворення України на без'ядерну зону, реалізація якої мала сприяти її звільненню від диктату імперського центру та відновленню української державності.

10 вересня 1989-го на X засіданні Установчого з'їзду НРУ Василь Червоній запропонував ухвалити резолюцію «Про демілітаризацію України та проголошення України без'ядерною зоною». У представленому документі підкреслювалося, що відродження суверенної Української держави неможливе, допоки питання зовнішньої та внутрішньої безпеки визначатиметься лише в Москві, і він закликав до «виведення з України зброї масового знищення (ядерної, хімічної, бактеріологічної тощо), носіїв цієї зброї, засобів її збереження та проголошення України без'ядерною зоною». З'їзд ухвалив рішення вважати резолюцію робочим матеріалом, який підлягає подальшому опрацюванню (Три дні вересня вісімдесят дев'ятого. Матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову. Київ, 2000. С. 408–409, 411).

Про без'ядерний статус України йшлося в Програмі української екологічної асоціації «Зелений світ», ухваленій 29 жовтня 1989 року в Києві на її I (установчому) з'їзді. У розділі 9 Програми було записано: «ЗС виступає за проголошення України без'ядерною зоною».

Отже, ідея перетворення України на зону, вільну від ядерної зброї, мала підтримку національно-демократичних сил. Вона стала підґрунтям концепції її без'ядерного статусу, яку було доопрацьовано та згодом утілено в приписах Декларації про державний суверенітет України.

НА МОМЕНТ ПІДПИСАННЯ ДНЯЗ УКРАЇНА ПЕРЕБУВАЛА В СКЛАДІ СРСР, БУЛА ДЕРЖАВОЮ-ЧЛЕНОМ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ І МАЛА ПРАВО НА УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРАХ, ЯКЕ ПРАКТИЧНО РЕАЛІЗУВАЛА ЧЕРЕЗ УКЛАДАННЯ ПЕРЕВАЖНО БАГАТОСТОРОННІХ ДОГОВОРІВ ПІД ЕГІДОЮ ООН

У процесі обговорення концепції без'ядерного статусу України з деякими народними депутатами, зокрема Борисом Марковим і Сергієм Головатим, я запропонував використати в тексті Декларації ширшу формулу, яка передбачала не лише відмову від радянської ядерної зброї, а й набуття країною статусу нейтральної та позаблокової держави. Адже тоді Союз РСР не тільки був світовою ядерною потугою, а й залишався провідним членом Варшавського військово-політичного блоку. У зв'язку з цим зазначу, що ідея проголошення Україною нейтрального статусу як засобу її відокремлення від Союзу РСР була зафіксована в програмі нелегальної групи «Поступ», створеній навесні 1972-го студентами історичного факультету Львівського державного університету. У програмі мовилося, що її члени бачать Україну «незалежною, із якісно новим суспільним устроєм, із національними збройними силами та зовнішньою політикою нейтралітету, відокремленою від СРСР».

Декларація створювала політико-правові підстави для подальших практичних кроків, які мали завершитися відновленням незалежної державності України, оскільки набуття УРСР статусу нейтральної, позаблокової та без'ядерної держави було несумісним із її перебуванням у СРСР.

Формальна фіксація в Декларації про державний суверенітет наміру України стати в майбутньому нейтральною, позаблоковою та без'ядерною державою була рівнозначною проголошенню її наміру про майбутній вихід із СРСР.

Публічно пропозицію проголосити Україну нейтральною, позаблоковою та без'ядерною державою озвучив народний депутат Борис Марков. Виступаючи на 54-му пленарному засіданні Верховної Ради 12-го скликання 29 червня 1990 року, він заявив: «Нам, позначеним Чорнобильською зіркою, сам Бог велить явити світові приклад першої ядерної держави, яка відмовилась від ядерної зброї. І тому я пропоную цей розділ добавити таким. Виражаючи волю народу до миру, Україна проголошує політику вічного нейтралітету, неучасті у військово-політичних блоках, відмови від застосування »

сили в міжнародних відносинах, дотримання трьох неядерних принципів».

Ця пропозиція зафіксована в стенограмі 54 пленарного засідання сесії Верховної Ради, а її останнє речення дослівно відтворене на с. 21 першої порівняльної таблиці під назвою «Пропозиції і зауваження, висловлені на першій сесії Верховної Ради Української РСР дванадцятого скликання з питання «Декларація про Державний суверенітет Української РСР». Порівняльну таблицю поширили серед народних депутатів, і вона стала основою для подальших обговорень та вироблення остаточного тексту Декларації.

ФОРМАЛЬНА ФІКСАЦІЯ В ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ НАМІРУ УКРАЇНИ СТАТИ В МАЙБУТНЬОМУ НЕЙТРАЛЬНОЮ, ПОЗАБЛОКОВОЮ ТА БЕЗ'ЯДЕРНОЮ ДЕРЖАВОЮ БУЛА РІВНОЗНАЧНОЮ ПРОГОЛОШЕННЮ ЇЇ НАМІРУ ПРО МАЙБУТНІЙ ВИХІД ІЗ СРСР

Відповідно до досягнутих домовленостей щодо порядку внесення та ухвалення поправок до проекту Декларації постійна Комісія Верховної Ради з питань економічної реформи і управління народним господарством, членом якої був Борис Марков, ухвалила рішення додати до тексту Декларації таке положення: «Республіка проголошує курс на політику постійного нейтралітету, неучасті у військово-політичних блоках, відмови від використання сили в міжнародних відносинах, дотримання трьох неядерних принципів» (Пропозиції Комісії Верховної Ради Української РСР з питань економічної реформи і управління народним господарством до проекту «Декларації про державну незалежність (суверенітет) України», затверджені протоколом Комісії № 3 від 10 липня 1990 року).

Пропоноване доповнення до проекту Декларації було надіслане до постійної Комісії з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнародних відносин, відповідальної за доопрацювання проекту з урахуванням пропозицій, отриманих від інших комісій Верховної Ради.

Його текст було дослівно відтворено в другій колонці на с. 28 порівняльної таблиці, яку складали пізно вночі 10 липня 1990-го та яка мала узагальнену назву «Пропозиції до проекту Декларації». Однак через недогляд чи помилку, а може й свідомо, доповнення про нейтральний, позаблоковий і без'ядерний статус України не було включено до документа під назвою «Варіант проекту Декларації, доопрацьованого Комісією з питань суверенітету, міжнародних і міжнаціональних відносин». Він був консолідованим проектом Декларації, обговорення якого мало розпочатися 11 липня 1990 року, супроводжуватися постатейним голосуванням положень усіх розділів проекту та завершитися підготовкою остаточно погодженого тексту Декларації для його подальшого голосування загалом.

Потрібно було шукати вихід із ситуації, що склалася, і водночас терміново доопрацювати текст пропонованого доповнення. У ньому словосполучення про «відмову від використання сили в міжнародних відносинах» було

явно зайвим, а словосполучення «проголошує курс» сприймалося як імперативна вимога до негайних дій. Набагато доцільнішим було використання словосполучення «проголошує свій намір стати в майбутньому», яке орієнтувало на дії в конкретно не окресленому прийдешньому й точно не визначеному часі.

Крім того, потрібно було вирішити технічне питання, пов'язане з розкриттям суті словосполучення «три неядерні принципи». Для зручності при обговоренні та формулюванні текстів під час розробки Декларації це коротке словосполучення використовувалося в розумінні ст. II Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

Положення цієї статті ДНЯЗ визначали статус без'ядерної держави через певне коло точно окреслених її обов'язків, виконання яких було рівнозначним дотриманню деяких принципів. «Кожна з держав-учасниць цього Договору, що не володіє ядерною зброєю, зобов'язується не приймати передачі від будь-кого ядерної зброї або інших ядерних вибухових пристроїв, а також контролю над такою зброєю чи вибуховими пристроями ні прямо, ні опосередковано; не виробляти та не придбавати будь-яким іншим способом ядерну зброю або інші ядерні вибухові пристрої, рівно як і не добиватися та не приймати будь-якої допомоги у виробництві ядерної зброї або інших ядерних вибухових пристроїв», — встановлювала його ст. II.

Застосовуючи класичні прийоми юридичної техніки в тексті Декларації, можна було або зробити лише посилання на ст. II ДНЯЗ, або повністю відтворити її формулювання.

Обидва варіанти виявилися неприйнятними, оскільки переобтяжували текст і не вписувалися в стилістику Декларації.

Здоровий глузд підказав третій нестандартний, але раціональний варіант — розкрити суть кожного принципу одним словом, яке найкраще відповідало змісту формулювань ст. II Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

За цих обставин я особисто звернувся до Івана Драча як до лідера Народного руху України з проханням просто на пленарному засіданні Верховної Ради запропонувати покращений варіант доповнення до розділу IX Декларації в такій редакції: «Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї».

Текст оновленого варіанта доповнення, гнучкіший і точніший змістовно та краще відшліфований із погляду форми, я написав від руки. Адже в умовах напруженої атмосфери пленарного засідання та дефіциту часу можливості його передруку не мав. Згоду з текстом висловив Сергій Головатий, який був присутній під час моєї розмови з Іваном Драчем.

Презентуючи вдосконалений варіант доповнення (13 липня, а не 12 липня 1990-го, як пише Юрій Костенко) на ранковому 65-му пленарному засіданні Верховної Ради, Іван Драч через нерозбірливість мого почерку був змушений вдатися до вільної інтерпретації трьох неядерних принципів («невиготовлення, непоширення і табу на території з приводу розповсюдження зброї»). Утім, завдяки Івану Плющу (який головував на пленарних засіданнях Верховної Ради та якого я також попросив про підтримку внесеної Драчем пропозиції) на тому самому засіданні запропоноване Драчем доповнення було схвалене 272 голосами. Проти проголосувало 49 депутатів, тоді як IX розділ загалом підтримало 238, а проти виявилося 100.

Неточність, якої припустився Іван Драч, намагалися виправити на тому самому засіданні, але невдало: у першій пропозиції щодо коригування ухваленого доповнення йшлося про «невиготовлення зброї, непоширення і її незастосування», а в другій — про «невиготовлення ядерної зброї, непоширення і заборону її застосування».

На наступному вечірньому 66-му пленарному засіданні Верховної Ради краще сформульований, скорочений перелік трьох неядерних принципів («відмова від вироблення, придбання і випробовування ядерної зброї») запропонував Сергій Головатий, але і його варіант належним чином не відтворював відповідні положення ст. II Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Отже, стенограми відображають спроби технічного уточнення відповідних формулювань, а не свідчать про те, що «Драч не зовсім орієнтувався в пропозиції, яку вніс», як твердить Юрій Костенко.

Допущену Іваном Драчем неточність вдалося виправити на етапі редагування остаточного тексту проекту Декларації перед його винесенням на голосування загалом, яке відбулося 16 липня 1990 року о 10-й ранку на 67-му пленарному засіданні Верховної Ради.

На момент дезінтеграції СРСР, за різними оцінками, на військово-повітряних базах у Прилуках та Узині містилися десятки (**від 30 до 46**) стратегічних бомбардувальників ТУ-160 і ТУ-95 МС16 із загальним боєкомплектом у кількасот ядерних крилатих ракет (**від 274 до 670**)

Таким чином, включення до Декларації положення про намір України стати в майбутньому постійно нейтральною, позаблоковою та без'ядерною державою не було дивним, поспішним і підкинутим ззовні експромтом, як вважає Юрій Костенко. Це була свідома українська інтелектуальна розробка, яка спиралася на тверезу оцінку тодішньої ситуації та українське бачення шляхів відновлення незалежної державності України.

У чому Костенко правий, то це в тому, що «та ідея народилася в дуже вузькому середовищі рухівців», але перебільшенням є його твердження, що «вона не проходила жодних процедур обговорень». Як свідчать документи, ґрунтовані на цій ідеї пропозиції розглядалися як у постійних комісіях, так і на пленарних засіданнях Верховної Ради. Питання без'ядерного статусу України було й предметом неформальних обговорень. Як зазначив Анатолій Ткачук, народний депутат Верховної Ради 12 (I) скликання та учасник розробки Декларації, «деякі депутати озвучували цю пропозицію в кулуарах задовго до її оприлюднення». (Ткачук, А. Хроніки великого розпаду: Декларація про державний суверенітет України як головний чинник ліквідації Радянського Союзу // Декларація про державний суверенітет України. С. 167–168). Зрозуміло, що в тодішніх українських умовах широке й публічне її обговорення було недоцільним з огляду на несприйняття комуністичною більшістю парламенту ідеї незалежної державності України.

»

Небезпеку нормативного закріплення в Декларації наміру України стати в майбутньому нейтральною, позаблоковою та без'ядерною державою для існування радянської імперії відчув лідер групи 239. Наприкінці вечірнього 66-го пленарного засідання Верховної Ради 13 липня 1990-го Олександр Мороз спробував добитися переголосування внесеної Драчем поправки, наголосивши, що вона «має велике значення. Може, не менше, як вся Декларація».

Іван Плющ, який головував на засіданні, проявив твердість, і переголосування вже ухваленого рішення не відбулося. «Ми вже голосували за цей абзац. Голосували. Це внесли поправку щойно. Ми вже за нього голосували до обіду», — сказав він, як відрізав.

20 років потому Іван Плющ написав: «Напередодні 16 липня, під завершення обговорення проекту Декларації, народний депутат Іван Драч запропонував, щоб Україна була без'ядерною та позаблоковою державою. І на сьогодні до цього рішення Верховної Ради неоднозначне ставлення. Але я гордий з того, що це записано в Декларації про державний суверенітет». (Наріжний камінь державності // Декларація про державний суверенітет України. С. 26).

ПРОГОЛОШЕННЯ УКРАЇНОЮ БЕЗ'ЯДЕРНОГО СТАТУСУ Й УТВЕРДЖЕННЯ ЇЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Після ухвалення 24 серпня 1991-го Верховною Радою Акта проголошення незалежності України керівництво держави однозначно й не раз на різних рівнях, офіційно й неофіційно підтверджувало готовність виконати проголошений у Декларації намір країни стати без'ядерною державою та відмовитися від розташованої на її території радянської ядерної зброї.

Протягом 1992-го Україну визнали **132 країни**, причому **106** із них уклали з нею угоди про встановлення дипломатичних відносин у повному обсязі, що створило надійне політико-правове підґрунтя для започаткування та розвитку її відносин із зовнішнім світом у сприятливих міжнародних умовах

Під час свого першого візиту до Сполучених Штатів Америки голова Верховної Ради Леонід Кравчук 25 вересня 1991 року зустрівся з американським президентом Джорджем Бушем і запевнив його, що й після відновлення незалежності української державності проголошений у Декларації намір залишається для країни непохитним. 1 жовтня 1992-го про незмінність лінії на набуття Україною статусу без'ядерної держави Леонід Кравчук заявив із трибуни 46-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН.

Надзвичайно важливе значення мала ухвалена 24 жовтня 1991 року Верховною Радою заява № 1697-XII «Про без'ядерний статус України», у якій окреслювалися практичні кроки, необхідні для знищення ядерної зброї колишнього Союзу РСР на українській території. 25 жовтня постійний представник України в Організації Об'єднаних Націй Геннадій Удовенко передав заяву генеральному секретареві ООН і її повний текст було поширено як офіційний документ 46-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. 2 листопада 1991-го Леонід Кравчук надіслав президентові США листа, до якого додавався текст заяви й у якому, зокрема, йшлося про таке: «Формування незалежних українських збройних сил не змінює проголошеного в Декларації про державний суверенітет України її наміру бути без'ядерною державою».

У грудні 1991 року Кравчук уже як президент незалежної України підписав від її імені укладені в межах СНД документи й угоди, які також передбачали набуття нею без'ядерного статусу.

Послідовність у демонстрації вірності курсу на ядерне роззброєння, підсилена переконливим результатом Всеукраїнського референдуму про схвалення Акта проголошення незалежності України, забезпечила широке міжнародне визнання її провідними західними державами та міжнародною спільнотою загалом. Протягом 1992-го Україну визнали 132 країни, причому 106 із них уклали з нею угоди про встановлення дипломатичних відносин у повному обсязі, що створило надійне політико-правове підґрунтя для започаткування та розвитку її відносин із зовнішнім світом у сприятливих міжнародних умовах. Отже, завдяки саме положенням Декларації, що орієнтували на здобуття без'ядерного статусу, Україна уникла «прокляття невизнання», яке стало вирішальним фактором поразки Української Народної Республіки в боротьбі з більшовицькою Росією та втрати незалежної державності на початку XX століття. Не мала шансів на збереження незалежності Карпатська Україна, державність якої було проголошено в Хусті 14 березня 1939 року. Не визнана та не підтримана міжнародною спільнотою, Карпатська Україна, незважаючи на збройний спротив, була протиправно окупована Угорщиною, підтриманою Німеччиною та Польщею.

В умовах невизнання жодною країною світу Української держави, проголошеної у Львові 30 червня 1941-го, а також Української головної визвольної ради, утвореної у Львівській області 13 липня 1944-го, збройна боротьба Української повстанської армії за створення Української самостійної соборної держави виявилася приреченою на поразку, хоча тривала з початку 40-х до середини 50-х років XX століття.

З посиланням на Декларацію Україна успішно протидіяла спробам Російської Федерації використати СНД для реінтеграції колишніх союзних республік із метою реалізувати неоімперський реванш. Ратифікація Україною Угоди про створення СНД відбулася 10 грудня 1991-го із суттєвими застереженнями, невдовзі підсиленими спеціальною заявою Верховної Ради від 20 грудня 1991 року, у якій Україна заперечувала перетворення співдружності на державне утворення із статусом суб'єкта міжнародного права та підтверджувала свій намір не входити до воєнних блоків. Вона не брала участі в розробці статуту СНД, не приєдналася до нього пізніше, а отже, залишилася тільки учасником Угоди про створення СНД, не була повноправним членом співдружності й мала в її органах лише статус спостерігача. Її підпису не було під великою кількістю угод, ініційованих Росією в межах СНД і покликаних перетворити його на подобу нового Союзу.

Положення Декларації про намір України стати нейтральною та позаблоковою державою були ефективно використані українською дипломатією як підстава для відмови від участі в Ташкентському договорі, який за ініціативою Російської Федерації був підпи-

саний 15 травня 1992-го. Цим договором створювався військово-політичний блок (відомий нині під назвою Організація договору про колективну безпеку) як інструмент відновлення та посилення впливу РФ на геополітичному просторі колишнього СРСР та альтернатива НАТО. Україна також відмовилася стати стороною підписаного в Москві 24 вересня 1993 року Договору про створення Економічного союзу СНД, метою якого було проголошено поетапне формування «загального економічного простору».

Отже, Декларація виконала роль інструмента дистанціювання від Російської Федерації та блокування її спроб втягти Україну в реалізацію неоімперських проектів, які загрожували її незалежній державності й одночасно були спрямовані проти західних демократій.

Таким чином, початковий етап утвердження України на міжнародній арені як незалежної держави супроводжувався блискучим геополітичним успіхом. Його ключовим фактором були положення Декларації, які орієнтували країну на відмову від ядерної зброї та набуття статусу нейтральної і позаблокової держави. Позитивні результати використання Декларації засвідчили й підтвердили реалістичність очікувань широкого міжнародного визнання України з огляду на проголошений у ній намір.

ПЕРЕГОВОРИ ЩОДО МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ОФОРМЛЕННЯ БЕЗ'ЯДЕРНОГО СТАТУСУ УКРАЇНИ: ПЕРЕБІГ І РЕЗУЛЬТАТ

Досягнутий Україною геополітичний успіх був невдовзі затьмарений результатами переговорів щодо міжнародно-правового оформлення її без'ядерного статусу. Вони завершилися 5 грудня 1994-го в Будапешті підписанням Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

Ні результати переговорів, ні зміст Будапештського меморандуму жодним чином не були зумовлені Декларацією про державний суверенітет України. І переговори, і підписання Будапештського меморандуму відбувалися вже після того, як Декларація успішно спрацювала.

Остання проголосила лише намір України дотримуватися трьох неядерних принципів і стати в майбутньому без'ядерною державою.

У Декларації не були визначені ні часові межі реалізації цього наміру, ні суб'єкти, у взаємодії з якими він мав реалізуватися, а головне — у ній не було навіть натяку на зобов'язання, виконання яких могло зашкодити національним інтересам країни, її суверенітету й національній безпеці.

Отже, між Декларацією, перебігом переговорів щодо оформлення без'ядерного статусу України й результатами згаданих переговорів немає жодного зв'язку.

У світлі цього безпідставним є твердження Юрія Костенка, що зафіксовані в Декларації слова про намір України стати в майбутньому без'ядерною державою були використані проти неї самої та стали підставою для США й Росії «методично тлумачити їх як «зобов'язання негайно роззброїтися». За жодними наявними в праві правилами тлумачення використане в Декларації словосполучення «намір стати в майбутньому» не можна розуміти «як зобов'язання негайно роззброїтися». У найкращому разі з такого задуму могло випливати лише непряме зобов'язання розпочати переговори, і не негайно, а через якийсь розумний пізніший термін. Твердження Костенка не спирається на жоден офіційний документ чи джерело та не витримує жодної критики з огляду на такий очевидний і загальновідомий факт. Задовго до ухвалення Декларації ключовий елемент, за якого позиції США та СРСР у ядерному питанні збігалися, полягав у їхньому спільному прагненні зберігати монополію на володіння ядерною зброєю. Цей підхід був беззастережно сприйнятий і Російською Федерацією як державою-спадкоємницею СРСР. Отже, незалежно від наявності чи відсутності в Декларації положення про намір України стати без'ядерною державою, вимоги і Російської Федерації, і США щодо виведення з її території радянської ракетно-ядерної зброї були невідворотними.

ЗА ПЕВНИХ УМОВ УКРАЇНА МОГЛА ЗГОДОМ ПЕРЕТВОРИТИСЯ НА ПОТУЖНУ ЯДЕРНУ ДЕРЖАВУ, ВИКОРИСТОВУЮЧИ РАДЯНСЬКУ ЯДЕРНУ СПАДЩИНУ ТА СПИРАЮЧИСЬ НА ВЛАСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ — НАЛАГОДЖЕНЕ ВИРОБНИЦТВО СУЧАСНОЇ РАКЕТНОЇ ТЕХНІКИ Й СИСТЕМ БОЙОВОГО УПРАВЛІННЯ МІЖКОНТИНЕНТАЛЬНИМИ БАЛІСТИЧНИМИ РАКЕТАМИ

Отже, неминучими були й переговори, під час яких і мали бути визначені як терміни, так і умови набуття Україною без'ядерного статусу.

У цьому зв'язку слід наголосити, що предметом переговорів не було ядерне роззброєння України, оскільки вона ні до, ні після дезінтеграції СРСР не володіла ядерною зброєю, створеною тільки власними зусиллями та повністю нею контрольованою. Досить поширена в суспільстві думка про неї як могутню ядерну державу з третім за потужністю ядерним арсеналом є міфом, який не має під собою реального підґрунтя. Насправді після розпаду Радянського Союзу на її території залишився окремий фрагмент радянського ядерного арсеналу, стратегічний компонент якого кількісно поступався лише ядерним арсеналам США та РФ. На кінець 1991 року, за інформацією, що збігається в багатьох джерелах, у складі 19-ї та 46-ї ракетних дивізій 43-ї ракетної армії, дислокованих у кількох областях України, налічувалося 176 міжконтинентальних балістичних ракет стратегічного призначення, спроможних уразити цілі на відстані до 10 тис. км.

Складниками української частини цього ракетного угруповання були 130 рідкопаливних ракет РС-18 (SS-19 за класифікацією НАТО, «Стилет» за класифікацією США) із шістьма боєголовками індивідуального націлювання кожна та 46 твердопаливних ракет РС-22 (SS-24 за класифікацією НАТО, «Скальпель» за класифікацією США) із десятьма боєголовками індивідуального націлювання кожна. Сумарна кількість ядерних боєголовок 176 радянських ракет, успадкованих Україною, дорівнювала 1240 одиниць, і всі вони були націлені на Сполучені Штати Америки.

На момент дезінтеграції СРСР, за різними оцінками, на військово-повітряних базах у Прилуках та Узині містилися десятки (від 30 до 46) стратегічних бомбардувальників ТУ-160 і ТУ-95 МС16 із загальним боєкомплектом у кількасот ядерних крилатих ракет (від 274 до 670).

Отже, на території України була сконцентрована значна частина радянського ракетно-ядерного арсе-

налу, створеного, зокрема, завдяки використанню її ресурсів. Однак у країні не було ні підприємств із виробництва ядерних боєголовок, ні обладнання та фахівців із їхнього регламентного обслуговування, ні технологій безпечного зберігання та утилізації після закінчення гарантійних термінів зберігання, ні кодів для застосування стратегічної ракетно-ядерної зброї, ні систем бойового управління нею. Імперський центр ретельно дбав про збереження монополії на виробництво й використання ключового компонента ядерної зброї — ядерних зарядів.

Водночас потрібно взяти до уваги, що на території України була дислокована тактична й тактично-оперативна ядерна зброя, оснащена кількома тисячами боєголовок (за різними оцінками, їх кількість коливається від 2,8 тис. до 4,2 тис.), яку за наявності політичної волі можна було не передавати Російській Федерації, поставити під повний контроль Збройних Сил України та використовувати як зброю стримування принаймні протягом певного часу.

На території України була дислокована тактична й тактично-оперативна ядерна зброя, оснащена кількома тисячами боєголовок (за різними оцінками, їх кількість коливається від **2,8 тис. до 4,2 тис.**)

Крім того, Україна мала можливості відкласти знищення розроблених і виготовлених дніпропетровським КБ «Південне» та заводом «Південмаш» 46 стратегічних твердопаливних ракет РС-24 для започаткування процесу створення власних сил ядерного стримування. Інакше кажучи, за певних умов країна могла згодом перетворитися на потужну ядерну державу, використовуючи радянську ядерну спадщину та спираючись на власний потенціал — налагоджене виробництво сучасної ракетної техніки й систем бойового управління міжконтинентальними балістичними ракетами, виробничу базу численних підприємств військово-промислового комплексу, поклади уранової руди, хімічні урановопереробні заводи, а головне — високопрофесійні кадри українських конструкторських бюро, дослідницьких центрів і наукових установ.

У конкретних історичних обставинах, у яких Україна опинилася на початку 90-х років XX століття, виникла парадоксальна ситуація, коли практично найкращим реальним засобом утвердження та зміцнення щойно відновленої незалежної державності країни було не збереження та використання успадкованого нею радянського ракетно-ядерного арсеналу як зброї, а набуття без'ядерного статусу. Формування самостійних українських сил ядерного стримування вимагало значних фінансових ресурсів і тривалого часу, але новостворена держава, не маючи ні першого, ні другого, наражалася на неминучу конфронтацію як із Росією, так і зі США та їхніми союзниками, наслідком якої був серйозний ризик втрати незалежності.

Отже, Україна свідомо зробила вибір на користь знищення успадкованої нею радянської ракетно-ядерної зброї, але як одна з держав-правонаступниць Союзу РСР рішуче обстоювала своє право розпоряджатися її компонентами як своїм майном, а також вимагала надання їй міжнародних гарантій безпеки як альтернативи відмови від створення власних сил ядерного стримування.

Під час переговорів щодо оформлення без'ядерного статусу України необхідно було вирішувати численні та складні правові, фінансові, безпекові, технічні, організаційні тощо питання.

Наприкінці 1991-го — на початку 1992-го переговорам передували численні контакти в трикутнику Україна — Російська Федерація — США на різних рівнях. Під час таких контактів підтвердження Україною свого наміру позбутися радянської ракетно-ядерної зброї наражалося лише на вимоги пришвидшеної її ліквідації практично українським коштом і без жодних пропозицій щодо вирішення безпекових питань. У російських та західних засобах масової інформації стали поширюватися спекуляції, що ставили під сумнів щирі наміри України, а згодом розгорнулася широка кампанія зі звинувачуваннями її в спробах встановити контроль над радянською ядерною зброєю, заволодіти нею та стати ядерною державою. Ефект поодиноких тверезих і об'єктивних публікацій був невідчутним. Усе це аж ніяк не сприяло створенню сприятливої атмосфери для наступних переговорів.

Із самого їх початку Україна опинилася в дуже складній ситуації через такі основні чинники.

По-перше, влада новопосталої Української держави не мала ні чітко визначеної системної ядерної політики, ні ретельно опрацьованої загальнодержавної переговірної позиції в питанні знищення радянської ядерної зброї.

По-друге, Росія та США вели переговори з позиції сили, намагаючись примусити українське керівництво позбутись успадкованого від СРСР радянського ядерного арсеналу в пришвидшеному темпі й на умовах, які суперечили життєво важливим національним інтересам України.

По-третє, українським державним структурам, що були в процесі формування, довелося протистояти набагато потужнішим і досвідченішим відомствам закордонних справ, спецслужбам та пропагандистським механізмам обох ядерних держав і їхніх союзників, які часто виступали в ситуативному тандемі.

По-четверте, небезпечні кризові явища в економіці серйозно послаблювали можливості України протистояти російсько-американському тискові й досягти кращих переговірних результатів.

Позиція України формувалася в процесі самих переговорів в умовах відсутності єдності в межах окремих гілок влади та між ними й браку спільного бачення їхніми представниками мети й остаточних результатів переговорів, необхідних для найкращого забезпечення національних інтересів держави. Неузгоджені дії української влади використовували як Росія, так і США.

Не реагуючи адекватним чином на пропозиції України щодо справедливої компенсації за ядерні компоненти боєголовок, які мали бути виведені з її території, і щодо виділення коштів, потрібних для ліквідації їхніх носіїв, знищення шахтових пускових установок, утилізації ракетного палива тощо, вони вимагали від неї практично негайного переміщення на російську територію всієї успадкованої Українською державою радянської ядерної зброї. Такі вимоги супроводжувалися прихованими та явними погрозами міжнародної ізоляції країни через застосування проти неї міжнародних санкцій. Тривалий час без жодної відповіді лишалося питання міжнародних гарантій безпеки України.

Ситуація змінилася на краще після того, як у Верховній Раді сформувалася більшість, котра 18 листопада

1993-го ухвалила Постанову «Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 року, і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року».

У Постанові були чітко сформульовані умови, за яких Україна може приєднатися до договору 1968-го про нерозповсюдження ядерної зброї як неядерна держава, і визначено коло конкретних питань, які мають стати предметом подальших переговорів між Україною та відповідними державами й міжнародними організаціями.

Унаслідок цього третьою стороною переговірного процесу стали Сполучені Штати Америки, політикум яких почав усвідомлювати, що Україна не частина Росії, а самодостатній і самостійний суб'єкт міжнародного права з власними інтересами та заслуговує на підтримку.

Адміністрація США переглянула політику, ґрунтовану на принципах «Росія й більше ніхто» (Russia and nobody else) і «Росія насамперед» (Russia first) і відмовилася розглядати геополітичний простір колишнього СРСР як сферу особливих інтересів Російської Федерації.

Переговори в тристоронньому форматі (Україна — Російська Федерація — США) завершилися підписанням у Москві 14 січня 1994 року Тристоронньої заяви Президентів України, США та Росії, яка враховувала певні вимоги, сформульовані в Постанові Верховної Ради від 18 листопада 1993-го, але залишила значну їх частину без належної відповіді.

Це був вимушений, але необхідний компроміс, на який згодилася піти Україна. Він повніше враховував її інтереси та проторував шлях до укладення Будапештського меморандуму.

Відповідно до укладених між Україною та Російською Федерацією угоди від 3 вересня 1993 року про утилізацію ядерних боєзарядів та угоди від 16 травня 1994-го про заходи щодо реалізації Тристоронньої заяви Росія в обмін на виведення з української території ядерних матеріалів демонтованих боєголовок поставила паливні елементи для українських ядерних реакторів і надала іншу допомогу на загальну суму $1 млрд, а також погодилася погасити істотну частину заборгованості України за газ і нафту.

Сполучені Штати Америки протягом 1994–1995 років виділили Україні близько $900 млн для компенсації витрат, пов'язаних із демонтажем радянської ракетно-ядерної зброї на її території.

Звичайно, надані Росією та США кошти компенсували тільки частину всіх збитків, яких зазнала Україна, беручи участь у процесі знищення радянської ядерної зброї. За різними експертними оцінками, вартість ядерних матеріалів із боєголовок ракет коливалася в діапазоні $70 млрд — $100 млрд, а витрати на всі заходи, пов'язані з ліквідацією радянського ядерного арсеналу, становили від $3 млрд до $5 млрд.

Підписання Будапештського меморандуму зняло з порядку денного загрозу міжнародної ізоляції України та зміцнило її міжнародні позиції, але не привело до створення ефективного міжнародного механізму гарантій її безпеки.

Незважаючи на серйозні недоліки Будапештського меморандуму та вимушені поступки в питаннях справедливої компенсації своїх економічних втрат, Україна завершила складні та напружені переговори, завоювавши високий міжнародний авторитет і здобувши вагомий політичний капітал.

ЧАС ЗГАЯНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ

Сполучені Штати Америки, їхні північноатлантичні союзники та інші західні демократії були відкриті до конструктивної співпраці з Україною, до якої вони поставилися не як до переможеного ворога, а як до партнера, що заслуговує на довіру й підтримку. Захід виявив серйозну готовність надати їй широку підтримку за принципом «допомогти Україні — допомогти самому собі». Таку співпрацю, підтримку та допомогу можна й слід було використати для системного реформування країни, зокрема для зміцнення демократичних інститутів, підвищення ефективності державного управління, побудови вільної від корупції політичної та економічної системи, створення належних умов для залучення іноземних інвестицій, реалізації проектів, спрямованих на підвищення економічної самостійності, досягнення енергетичної незалежності від Росії, вирішення соціальних проблем тощо.

Однак цього не сталося через небажання чи неспроможність президента України Леоніда Кучми діяти в інтересах держави й суспільства, а не сім'ї та корумпованих олігархічних кланів, провадити україноцентричну внутрішню та зовнішню політику, а не дотримуватися так званої багатовекторності, основним напрямком якої було орієнтування на Росію — історичного екзистенційного ворога України.

НА ПОЧАТКУ 90-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ ВИНИКЛА ПАРАДОКСАЛЬНА СИТУАЦІЯ, КОЛИ ПРАКТИЧНО НАЙКРАЩИМ РЕАЛЬНИМ ЗАСОБОМ УТВЕРДЖЕННЯ ТА ЗМІЦНЕННЯ ЩОЙНО ВІДНОВЛЕНОЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ КРАЇНИ БУЛО НЕ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ УСПАДКОВАНОГО НЕЮ РАДЯНСЬКОГО РАКЕТНО-ЯДЕРНОГО АРСЕНАЛУ ЯК ЗБРОЇ, А НАБУТТЯ БЕЗ'ЯДЕРНОГО СТАТУСУ

Вікно можливостей для побудови успішної української України було закрите не через те, що після ліквідації радянської ядерної зброї на території Української держави Захід втратив до неї інтерес, а через невизначеність геополітичного вибору режиму Леоніда Кучми, завершення президентства якого знаменувалося наступом на демократичні процеси в країні, припиненням її модернізації на основі європейських і євроатлантичних цінностей, відмовою під тиском Росії від курсу на членство в НАТО та згортання співпраці з Європейським Союзом.

Мляві та явно невдалі спроби наступного президента України Віктора Ющенка змінити ситуацію, визначитися геополітично й цивілізаційно були нівельовані за президентства Віктора Януковича. Провадячи відверто проросійську внутрішню та зовнішню політику й імітуючи прагнення до співпраці з ЄС, Янукович ініціював законодавче оформлення відмови України від євроатлантичної інтеграції та перетворив керовану ним Партію регіонів на організоване злочинне угруповання, яке діяло під прикриттям державних структур і масштабно грабувало країну.

Системні вади внутрішнього розвитку України та її геополітична невизначеність протягом 20 років із моменту підписання Будапештського меморандуму в 1994-му й до початку російської агресії у 2014-му найнегативнішим чином відбилися на стані сектору національної безпеки, який за часів Януковича зазнав майже тотальної руйнації. Інакше кажучи, через низьку якість владної еліти України 20 років, протягом яких »

необхідно було реформувати країну й розбудовувати потужні національні збройні сили та оборонно-промисловий комплекс, було згаяно. Отже, ключову причину безпекових негараздів країни слід шукати не так і не тільки у вадах Будапештського меморандуму, а насамперед у неповноцінній безпековій політиці влади, а точніше, у її відсутності.

БУДАПЕШТСЬКИЙ МЕМОРАНДУМ: ІСТОРИЧНА ПОМИЛКА ЧИ НЕАДЕКВАТНІСТЬ ДІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ?

Сьогодні тільки лінивий не пов'язує безпекові негаразди України з дефектами Будапештського меморандуму. Часто висловлюються сентенції, що вона, підписавши меморандум, зробила історичну помилку. От і нещодавно, 12 квітня 2018 року, в ексклюзивному інтерв'ю з Дмитром Гордоном секретар Ради національної безпеки і оборони України Олександр Турчинов заявив: «Зараз після всіх цих подій (збройної агресії Росії проти України. — **Авт.**) можна зробити висновок, який багатьом не сподобається: ядерне роззброєння було нашою історичною помилкою. Дані нам гарантії безпеки навіть не варті паперу, на якому вони написані». У зв'язку із цим слід ще раз наголосити: чверть століття тому насправді відбулося не ядерне роззброєння України, а оформлення її без'ядерного статусу, що в конкретних умовах початку 1990-х було практично неминучим і політично виправданим, оскільки відіграло надзвичайно важливу роль у відновленні утвердження української незалежної державності.

ПІДПИСАННЯ БУДАПЕШТСЬКОГО МЕМОРАНДУМУ ЗНЯЛО З ПОРЯДКУ ДЕННОГО ЗАГРОЗУ МІЖНАРОДНОЇ ІЗОЛЯЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЗМІЦНИЛО ЇЇ МІЖНАРОДНІ ПОЗИЦІЇ, АЛЕ НЕ ПРИВЕЛО ДО СТВОРЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО МІЖНАРОДНОГО МЕХАНІЗМУ ГАРАНТІЙ ЇЇ БЕЗПЕКИ

Історична помилка була скоєна владною елітою України (а не нами) до підписання Будапештського меморандуму й полягала вона, а радше злочинна недбалість, в ігноруванні агресивної природи Росії, визнанні її стратегічним партнером України та відмові від розбудови сучасних національних збройних сил із наголосом на оснащенні їх високоточними ракетними системами неядерного стримування.

Вади Будапештського меморандуму остаточно, практично й масштабно проявились у 2014 році, коли Російська Федерація розпочала проти України агресивну війну. Але недоліки цього документа лежали на поверхні, їх було видно неозброєним оком ще до його підписання.

Переговірні партнери України, які мали стати гарантами її безпеки, відмовилися надати Будапештському меморандуму форму юридично обов'язкового міжнародно-правового акта й передбачити створення ефективного механізму застосування примусових заходів щодо порушників суверенітету й територіальної цілісності України. І в тому разі, коли серед правопорушників буде держава-гарант. Натомість Меморандум складається з положень, у яких ідеться не про гарантії, а лише про підтвердження його підписантами своїх зобов'язань діяти відповідно до вже наявних норм Статуту ООН та Гельсінського заключного акта.

Сьогодні ж очевидно, що головна причина, яка спровокувала РФ на збройну агресію, полягала не лише в дефектах Будапештського меморандуму, а крилася насамперед у слабкості Збройних Сил України та інших складників її національної безпеки. Зокрема, в Україні не було системної гуманітарної політики, спрямованої на зміцнення національної ідентичності та забезпечення політичної єдності країни.

Свого часу під час обговорення проблем, пов'язаних із пошуком альтернативи ядерній зброї як засобу стримування, окремі представники депутатського корпусу та українського оборонного істеблішменту пропонували розпочати створення в Україні модерних збройних сил, оснащених високоточними ракетами з неядерними боєголовками великої руйнівної потужності. Їхні пропозиції не були почуті.

Усі роки незалежності України відбувалась імітація розбудови її Збройних Сил, яка на практиці призвела до їхньої деградації та руйнації. Ідеологія такого ставлення до вирішення питань воєнної безпеки України ґрунтувалася на ігноруванні російської загрози та ідеалізації владною елітою України Будапештського меморандуму як важливого чинника гарантування нашої національної безпеки.

Олександр Турчинов обґрунтовує свою негативну оцінку подій, що відбулися в минулому, посилаючись на відмову держав-гарантів надати конкретну військову допомогу для відсічі збройній агресії Росії. Однак він забув про тверду політичну підтримку України, зокрема й державами-гарантами, у засуджені російської агресії, яка матеріалізувалася в ухваленій 27 березня 2014-го резолюції Генеральної Асамблеї ООН 68/262 «Територіальна цілісність України», що засудила анексію Криму й закликала міжнародну спільноту не визнавати зміну його статусу. Нарешті західні демократії застосували щодо Росії хоч і не масштабні, але відчутні міжнародні санкції.

Політична підтримка України міжнародною спільнотою справді не супроводжувалася негайною та ефективною військовою допомогою. Причиною цього, на жаль, були не лише вади Будапештського меморандуму, а й не останньою чергою неспроможність тодішнього воєнно-політичного керівництва України оперативно й чітко визначити позицію держави в питанні відсічі збройній агресії Росії, негайно та рішуче реагувати на дії агресора вже на початковій стадії.

Як свідчить стенограма засідання Ради національної безпеки і оборони України, яке відбулося 28 лютого 2014 року та єдиним пунктом порядку денного якого було «питання фактичної прямої агресії проти України сусідньої держави» (чомусь сором'язливо власна назва держави-агресора не означена), усі його учасники, крім Олександра Турчинова, проголосували проти запровадження в Україні воєнного стану. Очевидно, вони погодилися з думкою тодішнього прем'єр-міністра Арсенія Яценюка, який твердо й категорично, але помилково заявив, що введення воєнного стану означатиме оголошення війни Російській Федерації та спровокує введення російських військ на материкову Україну.

Під час обговорення йшлося про доцільність запровадження лише режиму воєнного стану. Ніхто з його учасників, зокрема й Турчинов, ні найменшим натяком не порушував питання про одночасне, послідовне або альтернативне запровадження двох режимів — воєнного стану та стану війни, найімовірніше, з огляду на хибне уявлення про їхню тотожність.

У своєму інтерв'ю Турчинов уже каже про необхідність відрізняти ці режими, однак переносить помилкове розуміння суті режиму воєнного стану, висловлене чотири роки тому Арсенієм Яценюком, на режим стану війни. Розповідаючи про заходи, яких він особисто вживав у справді дуже складних умовах початкової фази збройного нападу Росії на Україну, Олександр Турчинов справедливо звинувачує своїх критиків, зокрема «експертів» у генеральських погонах, у невігластві й неспроможності відрізнити «оголошення воєнного стану» від «оголошення стану війни». Але тут же сам демонструє не менше невігластво, коли каже: «Для використання армії та важкого озброєння, для знищення зовнішнього ворога необхідно, згідно з нашою Конституцією та законодавством, оголошувати війну (оголошення стану війни). На превеликий жаль, ні у 2014-му, ні зараз Україна поки що не готова оголосити війну Російській Федерації, яка має один із найбільших арсеналів зброї масового знищення».

Такий підхід свідчить про незнання (або умисне ігнорування) Олександром Турчиновим як Конституції власної держави, так і міжнародного права в частині, що регулює відносини держав під час міжнародних збройних конфліктів.

Теза про оголошення Україною війни Росії в умовах, коли остання першою розпочала й веде проти України агресивну війну, є одіозною за визначенням, позбавлена логіки та здорового глузду. Відповідно до такого підходу самозахист України від російської »

ФОТО: УНІАН

Межа відповідальності. Через неспроможність чи небажання військово-політичного керівництва України своєчасно й правильно визначити правову позицію держави в питанні відсічі збройній агресії РФ і подальші її наслідки міжнародна спільнота отримувала потужний хибний сигнал, посилюваний п'ятою колоною та проросійськими політичними силами в західних демократіях

агресії слід було б також розглядати як акт агресії України проти Росії.

Стан війни завжди й автоматично виникає внаслідок збройної агресії однієї держави проти іншої незалежно від того, оголошена така війна чи ні, і незалежно від волі й бажання держави, що зазнала нападу. Згідно із сучасним міжнародним правом констатація наявності стану війни державою, що зазнала нападу, не може розглядатися як оголошення війни, а є лише правовим чи політичним підтвердженням вчинення проти неї акту агресії залежно від того, яким національним актом оформлено оголошення стану війни. Отже, уявлення, згідно з яким оголошення стану війни тотожне оголошенню війни, засадничо хибне.

З погляду міжнародного права агресивна війна, яка породжує відповідний стан, є юридичним фактом і правовою підставою для виконання державою, що стала об'єктом збройної агресії, свого невіддільного суверенного права на самооборону від агресії відповідно до ст. 51 Статуту ООН.

За різними експертними оцінками, вартість ядерних матеріалів із боєголовок ракет коливалася в діапазоні **$70 млрд — $100 млрд**, а витрати на всі заходи, пов'язані з ліквідацією радянського ядерного арсеналу, становили від **$3 млрд** до **$5 млрд**

У світлі цих положень слід тлумачити та розуміти зміст п. 19 ст. 106 Конституції України, відповідно до якої президент «вносить до Верховної Ради України подання про оголошення **стану війни** (підкреслення. — **Авт.**) та в разі збройної агресії проти України ухвалює рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань», і п. 20 ст. 106 Конституції України, відповідно до якої президент «ухвалює відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення **воєнного стану** (підкреслення. — **Авт.**) в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України».

Від стану війни, про який ідеться в п. 19 ст. 106 Конституції України, слід відрізняти воєнний стан, запровадження якого регулює п. 20 ст. 106 Конституції України. Режим стану війни передбачає правове визначення ситуації, що виникає в разі збройної агресії проти України, і моменту, із якого починають застосовуватися Збройні Сили України відповідно до ст. 51 Статуту ООН про право держав-членів на індивідуальну та колективну самооборону від агресії.

Режим воєнного стану передбачає запровадження тимчасових обмежень конституційних прав і свобод громадян, які потрібні для гарантування національної безпеки не лише в разі збройного нападу, а навіть в умовах виникнення небезпеки такого нападу чи в будь-яких інших ситуаціях, що загрожують державній незалежності України. Запровадження цих режимів є засобом створення оптимальних умов для відсічі збройної агресії та захисту національної безпеки й за визначенням не може розглядатися як оголошення війни.

На жаль, і Олександр Турчинов, який виконував обов'язки президента України, і всенародно обраний 25 травня 2014 року президент України Петро Порошенко безпідставно утрималися від виконання передбачених п. 19 Конституції України повноважень, що стосуються запровадження стану війни. Відповідно до їхніх рішень використання Збройних Сил та інших військових формувань України, які практично самооборонялися від агресії, згідно зі ст. 51 Статуту ООН, до останнього часу офіційно кваліфікувалася як «антитерористична операція».

Україна як член ООН не використала всіх можливостей ст. 51 і не надіслала до Ради Безпеки ООН формального повідомлення про збройну агресію Російської Федерації та заходи, застосовувані для здійснення права на самооборону.

У проголошеній 7 червня 2014 року інавгураційній промові Петро Порошенко, коротко зазначивши, що «Росія окупувала Крим» і що в Україні триває «справжня війна, спланована та розв'язана на українському Донбасі», переважно казав про «порушений мир всередині країни», «політику миру та спокою в Україні», «мирний діалог всередині країни».

Чинним залишався українсько-російський Договір про дружбу, співпрацю та партнерство, ст. 1 якого визначала, що «Високі Договірні Сторони як дружні, повноправні і суверенні держави засновують відносини на взаємній повазі та довірі, стратегічному партнерстві та співробітництві». Зберігалися дипломатичні відносини. Не було жодних ознак запровадження Україною санкцій проти Росії як держави-агресора.

Інакше кажучи, в Україні не було чітко сформульованої, належним чином оформленої та публічно проголошеної загальнодержавної правової позиції, яка беззастережно кваліфікувала б дії Російської Федерації як злочин збройної агресії та однозначно визнала б ставлення України до неї як до держави-агресора. У практичному розумінні у світі це сприймалося як підтвердження активно поширюваного кремлівською дипломатією, спецслужбами та пропагандистською машиною міфу про існування на Сході України внутрішнього збройного конфлікту, непряму причетність Росії до нього та лише підтримку нею повстанців, які чинять збройний спротив «київській фашистській хунті».

Отже, через неспроможність чи небажання військово-політичного керівництва України своєчасно й правильно визначити правову позицію держави в питанні відсічі збройній агресії РФ і подальші її наслідки, міжнародна спільнота отримувала потужний хибний сигнал, посилюваний п'ятою колоною та проросійськими політичними силами в західних демократіях. За таких умов партнери України, зокрема й держави-гаранти, утримувалися від надання українському уряду воєнної допомоги, мотивуючи це тим, що постачання йому озброєнь провокуватиме розширення збройного втручання Росії у внутрішній український конфлікт і призведе до його поглиблення.

У світлі реальної поведінки Росії цинізм такого підходу лідерів окремих західних демократій є очевидним, але, на жаль, значною мірою підґрунтя для нього створили явні помилки вищого керівництва України.

Таким чином, не лише недоліки Будапештського меморандуму спричинили збройну агресію РФ і стали на заваді вчасному отриманню Україною озброєнь, потрібних для відсічі агресії та підвищення боєздатності українських Збройних Сил.

СУЧАСНА МОДЕЛЬ ГАРАНТУВАННЯ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЇЇ БЕЗ'ЯДЕРНОГО СТАТУСУ

Збройна агресія Росії проти України, кров загиблих і поранених українських патріотів, страждання цивільного населення примусили владу схаменутися та зосередити зусилля на розбудові національних збройних сил і відновленні курсу України на повноправне членство в НАТО.

У цьому зв'язку слід зазначити, що реакцією на недієвість Будапештського меморандуму, практично виявлену із самого початку російської агресії, стали публічно озвучені окремими представниками влади та громадянського суспільства пропозиції про необхідність відмови України від без'ядерного статусу. Так, 19 вересня 2014 року тодішній міністр оборони України Валерій Гелетей заявив, що Україна готова буде повернутися до питання відновлення ядерного статусу, якщо не здобуде допомогу Заходу.

У Верховній Раді були зареєстровані проекти законів і постанов, які передбачали відмову України від без'ядерного статусу та створення власної ядерної зброї. Так, 25 березня 2014-го народні депутати від «Батьківщини» та УДАРу зареєстрували проект закону України «Про денонсацію Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року».

3 липня 2014-го народні депутати від «Свободи» зареєстрували проект Постанови «Про Заяву Верховної Ради щодо відновлення Україною статусу ядерної держави».

6 грудня 2016 року депутати від Радикальної партії зареєстрували проект Закону України «Про визнання таким, що втратив чинність, ЗУ «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року», та поновлення прав України щодо ядерної зброї».

На сайті інтернет-представництва президента України були зареєстровані дві петиції: одна 12 вересня 2015-го, № 22/006761, інша 6 січня 2017-го, № 22/032437 «Про відновлення ядерного потенціалу України», авторами яких відповідно були громадяни Ярослав Михалюк та Ігор Єрушевський.

Згадані ініціативи не знайшли підтримки ні вищого воєнно-політичного керівництва України, ні Верховної Ради, ні громадянського суспільства. Досить сказати, що заява міністра була залишена без уваги, запропоновані народними депутатами проекти нормативних актів не обговорювалися та не голосувалися на пленарних засіданнях парламенту, а петиції не набрали потрібної кількості голосів громадян (першу було підтримано 71 голосом, другу — 181 з необхідних 25 тис.).

Натомість ЗМІ через тиражування думок різних експертів далі мусують тему відмови України від без'ядерного статусу. Присутність у медійному просторі цієї теми об'єктивно шкодить Україні, оскільки налаштовує проти неї її союзників та інших членів міжнародної спільноти й живить антиукраїнську діяльність російської дипломатії та пропагандистської машини.

У практичному розумінні ідея створення в Україні власної ядерної зброї, навіть якщо її називати засобом стримування агресії, є контрпродуктивною. Започаткування її реалізації не зміцнить, а підірве безпеку України. Створення такої зброї є не одномоментним актом, а складним і тривалим процесом, який вимагає величезних фінансових ресурсів, тривалого часу й одностайної підтримки всього суспільства, чого в нас наразі немає. Звичайно, політичним рішенням або законом можна запустити цей процес, але жодних гарантій і шансів його успішного завершення немає. Радше навпаки: спроба його реалізації матиме для України катастрофічні наслідки. Найімовірніше, Російська Федерація розширить масштаби збройної агресії проти України й одночасно ініціює ухвалення Радою Безпеки ООН антиукраїнських санкцій, застосування яких світовою спільнотою призведе до міжнародної ізоляції України.

Від неї відсахнуться її союзники та партнери. Замість санкцій проти Росії вони припинять надавати допомогу Україні та застосують проти неї санкції.

Буде поставлено хрест на її співпраці з міжнародними фінансовими інститутами та залученні іноземних інвестицій, заблокується їй шлях до членства в ЄС і НАТО. Україна залишиться сам на сам із Росією, навіть не ставши ядерною державою. Отже, виникне реальний ризик втрати нею незалежної державності.

Свого часу проголошення та реалізація Україною наміру набути без'ядерного статусу сприяли відродженню й утвердженню її незалежної державності. У сучасних умовах відмова від цього статусу може спричинити руйнацію та втрату української державності. Досягнутий Україною в початковий період існування її модерної державності блискучий геополітичний успіх залишиться в історії. Натомість реальністю стане її нищівна геополітична поразка.

ПЕРЕГОВІРНІ ПАРТНЕРИ УКРАЇНИ, ЯКІ МАЛИ СТАТИ ГАРАНТАМИ ЇЇ БЕЗПЕКИ, ВІДМОВИЛИСЯ НАДАТИ БУДАПЕШТСЬКОМУ МЕМОРАНДУМУ ФОРМУ ЮРИДИЧНО ОБОВ'ЯЗКОВОГО МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО АКТА Й ПЕРЕДБАЧИТИ СТВОРЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ЩОДО ПОРУШНИКІВ СУВЕРЕНІТЕТУ Й ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ

Безпекові негаразди України, пов'язані з порушенням Росією Будапештського меморандуму, і небажання інших його сторін оперативно надати їй збройну допомогу та застосувати масштабні санкції проти агресора вимагають не відмови від без'ядерного статусу, а критичного перегляду національної стратегії безпеки. Заразом кардинального реформування Збройних Сил України та інших силових відомств, використання переваг співпраці з безпековими інституціями західних демократій.

Від формування та реалізації курсу держави, спрямованого на створення української за духом армії, укомплектованої вмотивованим особовим складом й оснащеної модерною зброєю і технікою, не повинні відволікати нереалістичні фантазії деяких представників українського політичного й експертного середовища. Тих, які пропонують вимагати від сторін Будапештського меморандуму його вдосконалення, визнання за ним статусу юридично обов'язкового міжнародного договору, перетворення його на багатосторонній міжнародний договір чи на окремі двосторонні оборонні міжнародні угоди тощо.

Слід зрозуміти, що в сучасних умовах найкращою гарантією нашої національної безпеки має стати опертя України на власні Збройні Сили, сполучене з її повноправним членством у Північноатлантичному Альянсі.

Розбудова Збройних Сил України має відбуватися в тісній співпраці з НАТО та його державами-членами й »

ФОТО: ВАЛЕРІЯ БУРЛАКОВА

Зруйнований потенціал. Об'єкти ракетних військ стратегічного призначення в Україні цілковито занепали ще в перші роки незалежності

реформуватися відповідно до стандартів Альянсу. Для такої взаємодії вже сьогодні є потужний організаційний та інституційний інструментарій. Зокрема, Комісія Україна — НАТО, Річна національна програма, трастові фонди, Програма підвищених можливостей, Комплексний пакет допомоги тощо.

Пріоритетом пріоритетів співпраці з Альянсом має залишатися досягнення взаємосумісності із силами НАТО та започаткування «зачистки» російської агентури в секторі безпеки України за схемами й методами, подібними до тих, які свого часу застосовувалися в інших країнах Східної та Центральної Європи. Останнє очищення від російської агентури оборонного відомства та спецслужб відбулося у 2016 році в Чорногорії та дало її керівництву змогу запобігти державному заколоту, який планувався спецслужбами Росії, щоб перешкодити членству цієї держави в НАТО.

Важливим елементом співпраці з Альянсом має стати модернізація українського оборонпрому з наголосом на реформуванні та розвитку суднобудівної, ракетно-космічної та авіаційної галузей і започаткуванні спільних з іншими країнами НАТО проектів у галузі виробництва озброєнь і військової техніки.

У специфічних умовах України критичним чинником підвищення її обороноздатності та спротиву російській гібридній війні є проведення системної гуманітарної політики й створення ефективного сектору гуманітарної безпеки для протидії мовно-культурній, інформаційно-пропагандистській, історіософській і конфесійній експансії Росії (про це ***Тиждень*** писав не раз). Слід зрозуміти, що Збройні Сили України апріорі будуть небоєздатними, якщо ментальність їхнього особового складу отруюватиметься ідеологемами «русского мира», а не формуватиметься на основі українських національних традицій і цінностей.

Інакше кажучи, замість того щоб посипати голову попелом і розпачливо бідкатися, вбачаючи причини всіх наших безпекових негараздів і втрат у вадах Будапештського меморандуму та без'ядерному статусі України, слід виробити сучасну стратегію зміцнення обороноздатності країни та системно працювати над утіленням її в життя на національному й міжнародному рівнях.